EGALIK MUNOSABATINING INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA IFODALANISHI VA TARJIMADAGI MUVOFIQLIGI

Oxunjonova Yulduzxon Avazjon qizi
Toshkent davlat transport universiteti tayanch doktoranti
yulduzmakhmudjonova@icloud.com
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.24097230

Annotatsiya. Ishda ingliz va o'zbek tillarida egalik munosabatini ifodalovchi grammatik va leksik vositalar qiyoslanadi hamda ularning tarjimadagi muvofiqligi tahlil qilinadi. Ingliz tilidagi qaratqich shakli, of birikmasi, egalik olmoshlari va have fe'lining o'zbek tilida izofa, egalik qo'shimchalari, "bor" kesimi va -niki shakli orqali berilishi misollar asosida ko'rsatiladi. Tarjimada yuz beradigan tushirib qoldirish, almashtirish va qo'shish transformatsiyalarining majburiy va ixtiyoriy turlari aniqlanadi.

Kalit so'zlar: egalik munosabati, izofa, qaratqich kelishigi, egalik qo'shimchasi, grammatik transformatsiya, ingliz-o'zbek tarjimasi.

Аннотация. В работе сопоставляются грамматические и лексические средства выражения отношения принадлежности в английском и узбекском языках и анализируется их соответствие в переводе. На примерах показано, как английская притяжательная форма, конструкция с of, притяжательные местоимения и глагол have передаются в узбекском языке изафетом, аффиксами принадлежности, сказуемым «bor» и формой на -niki. Выявлены обязательные и факультативные виды опущения, замены и добавления, возникающие при переводе.

Ключевые слова: отношение принадлежности, изафет, родительный падеж, аффикс принадлежности, грамматическая трансформация, англо-узбекский перевод.

Abstract. The paper compares the grammatical and lexical means of expressing possession in English and Uzbek and analyses their correspondence in translation. Examples show how the English possessive form, the of-construction, possessive pronouns and the verb have are rendered in Uzbek by the izafet construction, possessive suffixes, the predicate "bor" and the -niki form. The study identifies the obligatory and optional types of omission, substitution and addition that occur in translation.

Keywords: possession, izafet, genitive case, possessive suffix, grammatical transformation, English–Uzbek translation.

Egalik munosabati har bir tilda mavjud, lekin uni ifodalash usullari tilning grammatik qurilishiga bog'liq. Ingliz tili analitik til bo'lgani uchun bu munosabatni asosan alohida so'zlar, ya'ni egalik olmoshlari, of predlogi va have fe'li orqali ifodalaydi. O'zbek tili agglyutinativ tillar qatoriga kiradi va xuddi shu ma'noni qo'shimchalar yordamida beradi. Shu sababli tarjimada egalik munosabati deyarli hech qachon so'zma-so'z o'tmaydi. L.S. Barxudarov tarjimadagi bunday o'zgarishlarni grammatik transformatsiyalar sifatida ko'rgan, K. Klaudi esa ularni til tizimi talab qiladigan majburiy va tarjimon tanlovi bilan bog'liq ixtiyoriy turlarga ajratgan. Ya.I. Retsker va J. Ketford ham grammatik

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

kategoriyalarning tillararo nomuvofiqligini tarjimadagi bunday o‘zgarishlarning asosiy sababi deb hisoblagan. Ushbu ishning maqsadi ikki tildagi egalik vositalarini qiyoslash va ularning tarjimadagi muvofiqligini shu ikki tur nuqtai nazaridan ko‘rsatishdan iborat.

Ingliz tilida egalik munosabatining asosiy vositasi -’s qaratqich shakli bo‘lib, u ko‘proq shaxs va jonli otlar bilan qo‘llanadi (Ali’s book). Jonsiz narsalar bilan odatda of birikmasi ishlatiladi (the door of the car), ba’zan esa ikki ot shunchaki yonma-yon keladi (the car door). Egalik olmoshlari (my, his, her, their) ot oldida deyarli majburiy bo‘lib, tana a’zolari va kiyim nomlari bilan ham tushirib qoldirilmaydi. Bundan tashqari, egalikni have, own va belong to fe’llari, a friend of mine kabi qo‘sh qaratqich qurilmasi hamda mine, yours kabi mustaqil egalik olmoshlari ifodalaydi.

O‘zbek tilida bu munosabat asosan izofa orqali beriladi: qaratqich kelishigidagi ot (-ning) va egalik qo‘shimchasini olgan ot birikadi (akamning mashinasi). Agar qaralmish muayyan shaxsga emas, turga tegishli bo‘lsa, qaratqich qo‘shimchasi tushib, qisqargan izofa hosil bo‘ladi (o‘qituvchi maoshi). Egalik qo‘shimchalari egani o‘zi ko‘rsatgani uchun kishilik olmoshi ko‘pincha keraksiz bo‘ladi: kitobim, kitobing, kitobi. Biror narsaga ega bo‘lish “bor” va “yo‘q” so‘zlari bilan ifodalanadi, mustaqil egalik ma’nosi esa -niki qo‘shimchasi orqali beriladi (meniki, bobomniki). O‘z olmoshi gapning egasiga qaytuvchi egalikni ko‘rsatadi.

Bu farqlar tarjimada bir necha xil transformatsiyaga olib keladi. Eng ko‘p uchraydigani egalik olmoshining tushib qolishidir:

1) She lost her phone again. → U yana telefonini yo‘qotib qo‘ydi.

2) He raised his hand. → U qo‘lini ko‘tardi.

Birinchi misolda her olmoshining ma’nosini egalik qo‘shimchasi to‘liq beradi. “Uning telefonini” deyilsa, gap boshqa bir ayolning telefoni haqida ketayotgandek tushuniladi. Ikkinchi misolda ingliz tilida majburiy bo‘lgan his o‘zbek tilida umuman ortiqcha, “o‘zining qo‘lini ko‘tardi” esa g‘ayritabiiy eshitiladi. Bu holatlarda tushirib qoldirish majburiy xarakterga ega.

Biroq egalik olmoshini har doim ham tushirib bo‘lmaydi. Agar gapda egalar qiyoslansa yoki biri ikkinchisiga qarama-qarshi qo‘yilsa, olmosh mantiqiy urg‘uni olib, o‘zbek tilida ham saqlanadi:

3) It’s not my bag, it’s hers. → Bu mening sumkam emas, uniki.

Ko‘plikdagi egalovchi bilan ham shunga o‘xshash holat kuzatiladi. The students came with their teacher gapini “Talabalar o‘qituvchilari bilan kelishdi” deb berish mumkin, chunki -lari qo‘shimchasi egalovchining ko‘pligini ko‘rsatadi. Lekin bitta o‘qituvchi nazarda tutilganda bu shakl ikki ma’noli bo‘lib qoladi, “o‘qituvchisi bilan” esa egalovchini aniq ko‘rsatmaydi. Bunday hollarda tarjimon “ularning o‘qituvchisi bilan” deb olmoshni saqlashga majbur bo‘ladi. Demak, olmoshning tushib qolishi qoida emas, balki kontekst ruxsat bergan holatdagina amalga oshadigan transformatsiyadir.

Qaratqich shakli va of birikmasi o‘zbek tilida izofaga almashadi. Bunda so‘z tartibi ham o‘zgaradi, chunki of birikmasidagi egalovchi tarjimada oldinga o‘tadi:

4) This is my brother’s car. → Bu akamning mashinasi.

5) the door of the car → mashina eshigi

6) the teacher’s salary / a teacher’s salary → o‘qituvchining maoshi / o‘qituvchi maoshi

Beshinchi misolda inglizcha birikma o‘zbek tilida qisqargan izofaga aylanadi, “*mashinaning eshik” kabi egalik qo‘shimchasiz shakl esa noto‘g‘ri. Oltinchi misol ingliz tilidagi artikl farqi o‘zbek tilida qaratqich qo‘shimchasi orqali berilishini ko‘rsatadi: to‘liq izofa muayyan o‘qituvchining maoshini, qisqargan izofa esa umuman o‘qituvchilar oladigan maoshni bildiradi. Bu yerda tarjimon noto‘g‘ri shaklni tanlasa, ma’no o‘zgaradi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Have fe'li tarjimada "bor" kesimi bilan almashadi va gapning tuzilishi butunlay o'zgaradi. Inglizcha gapdagi ega o'zbekcha gapda egalik qo'shimchasiga aylanadi, to'ldiruvchi esa egaga:

7) I have two brothers. → Ikki akam bor.

8) Do you have a pen? → Ruchkangiz bormi?

Bu transformatsiya ham majburiy, chunki o'zbek tilida have fe'lining to'g'ridan-to'g'ri muqobili yo'q. Yettinchi misolda yana bir qiyinchilik bor: brothers so'zini tarjima qilish uchun aka yoki uka ekanini aniqlash kerak, inglizcha matn esa bu haqda ma'lumot bermaydi.

Qo'sh qaratqich va mustaqil egalik olmoshlari o'zbek tilida boshqa vositalar bilan beriladi:

9) Yesterday I met a friend of mine. → Kecha do'stlarimdan biri bilan uchrashdim.

10) This book is mine. → Bu kitob meniki.

11) The house belongs to my grandfather. → Uy bobomniki.

To'qqizinchi misolda a friend of mine birikmasi chiqish kelishigi va biri so'zi orqali beriladi, "bir do'stim bilan" varianti ham mumkin. O'ninchi va o'n birinchi misollarda -niki qo'shimchasi mine va belong to ma'nosini qisqa va tabiiy ifodalaydi. "Uy bobomga tegishli" varianti ham to'g'ri, lekin rasmiyroq uslubga mos keladi.

O'zbek tilida egalik qo'shimchasi va u olmoshi jinsni farqlamaydi. Shu sababli ingliz tilidagi his va her farqi tarjimada yo'qolishi mumkin. Bunday hollarda tarjimon o'z olmoshini qo'shib, egalikning kimga tegishli ekanini aniqlashtiradi:

12) She told him about her plans. → U unga o'z rejalari haqida gapirib berdi.

13) He loves his country. → U o'z vatanini sevadi.

14) They finally bought their own house. → Ular nihoyat o'z uylarini sotib olishdi.

O'n ikkinchi misolda "rejalari haqida" deyilsa, rejalar kimga tegishli ekani noaniq qoladi, o'z olmoshi esa ularni gapning egasiga bog'laydi. O'n uchinchi misolda o'z olmoshi qo'shilmasa ham gap to'g'ri bo'ladi, lekin u ma'noni kuchaytiradi va uslubiy vazifa bajaradi. O'z olmoshini qo'shish bu ikki misolda ixtiyoriy transformatsiya bo'lib, uning zarurati kontekstga bog'liq. O'n to'rtinchi misolda esa vaziyat boshqacha. Inglizcha own so'zi egalikni ta'kidlaydi va o'zbek tilida faqat o'z olmoshi orqali beriladi, "uylarini sotib olishdi" deyilsa, "o'zlariga tegishli, ijaraga olinmagan" degan ma'no yo'qoladi. Bu yerda o'z olmoshi leksik almashtirish natijasi bo'lib, majburiy xarakterga ega.

Tarjimada teskari holat ham uchraydi, ya'ni inglizcha matnda egalik ko'rsatkichi bo'lmagan joyda o'zbekcha tarjimada u paydo bo'ladi. Bu, ayniqsa, qarindoshlik otlarida yaqqol ko'rinadi. Ingliz tilida oila a'zosi haqida gapirganda mum, dad, grandma kabi so'zlar atoqli ot kabi olmoshsiz ishlatiladi. O'zbek tilida esa qarindoshlik otlari deyarli har doim egalik qo'shimchasi bilan keladi:

15) Mum is in the kitchen. → Onam oshxonada.

16) Grandma called this morning. → Bugun ertalab buvim qo'ng'iroq qildi.

"Ona oshxonada" yoki "buvi qo'ng'iroq qildi" shakllari o'zbek tilida g'alati eshitiladi yoki umuman boshqa ma'no beradi. Shu sababli bu yerda tarjimon egalik qo'shimchasini qo'shishga majbur. Bu qo'shish transformatsiyasining grammatik emas, balki uzual sabab bilan yuzaga keladigan ko'rinishi bo'lib, uni K. Klaudi taklif qilgan afzal ko'riladigan transformatsiyalar qatoriga kiritish mumkin.

Ingliz tilidagi of birikmasi har doim ham egalik munosabatini bildirmaydi. U belgi, yosh, miqdor yoki material ma'nosini ham ifodalaydi, va bunday hollarda o'zbek tilida izofa emas, -li qo'shimchali sifat yoki oddiy aniqlovchi ishlatiladi:

17) a girl of ten → o'n yoshli qiz

18) a man of great courage → juda jasur odam

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

"O'n yoshning qizi" yoki "katta jasoratning odami" kabi so'zma-so'z variantlar noto'g'ri. Tarjimon of birikmasini ko'rgan zahoti izofa qurmasdan, avval uning qanday munosabatni ifodalayotganini aniqlashi kerak. Aks holda shaklan to'g'ri, lekin mazmunan g'ayritabiiy birikma hosil bo'ladi.

Yana bir qiyinchilik egalik zanjirlari bilan bog'liq. Ingliz tilida -'s shakli va of birikmasi bir birikmada ketma-ket kela oladi, o'zbek tilida esa bir necha qaratqich qo'shimchasining ketma-ket kelishi og'ir eshitiladi:

19) the roof of my grandfather's house → bobom uyining tomi

To'liq variant "bobomning uyining tomi" grammatik jihatdan to'g'ri, ammo ikki marta takrorlangan -ning matnni og'irlashtiradi. Tabiiy tarjimada birinchi bo'g'indagi qaratqich qo'shimchasi tushib qoladi, egalik qo'shimchalari esa saqlanadi. Bu yerda tushirib qoldirish uslubiy sabab bilan yuz beradi va ixtiyoriy hisoblanadi, lekin badiiy va ilmiy matnlarda deyarli doim qo'llanadi.

Egalik munosabatini ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilishda transformatsiyalarning aksariyati majburiydir. Qaratqich shakli va of birikmasi izofaga almashadi, have fe'li "bor" kesimiga o'tadi, egalik olmoshlari esa egalik qo'shimchasi tufayli ko'pincha tushib qoladi. Tarjimon tanloviga bog'liq holatlar asosan uch joyda uchraydi. Birinchisi to'liq va qisqargan izofa o'rtasidagi tanlov bo'lib, u muayyan egalovchi va tur farqini beradi. Ikkinchisi o'z olmoshining qo'shilishi bo'lib, u jins farqi yo'qolgan joyda egalikni aniqlashtiradi. Uchinchi holat egalik olmoshini saqlash yoki tushirish bilan bog'liq: qiyoslash va ikki ma'nolilik bo'lgan joyda olmosh saqlanadi, boshqa hollarda u ortiqcha bo'ladi. Shuningdek, tarjimon ingliz tilida egalik ko'rsatkichi bo'lmagan qarindoshlik otlariga egalik qo'shimchasini qo'shishi, egalikni bildirmaydigan of birikmasini esa izofaga aylantirmasligi kerak. Tarjimadagi asosiy xatolar ham shu joylarda uchraydi, ya'ni ortiqcha "uning" olmoshi gapning ma'nosini o'zgartiradi, noto'g'ri tanlangan izofa turi esa muayyan narsa haqidagi gapni umumiy gapga aylantirib yuboradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода. – М.: Международные отношения, 1975. – 240 с.
2. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. – М.: Международные отношения, 1974. – 216 с.
3. Catford J.C. A Linguistic Theory of Translation. – London: Oxford University Press, 1965. – 103 p.
4. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Comprehensive Grammar of the English Language. – London: Longman, 1985. – 1779 p.
5. Ўзбек тили грамматикаси. I том. Морфология. – Тошкент: Фан, 1975.
6. Bodrogligeti A.J.E. An Academic Reference Grammar of Modern Literary Uzbek. – München: Lincom Europa, 2003.
7. Ҳожиев А. Ўзбек тили морфологияси, морфемикаси ва сўз ясалишининг назарий масалалари. – Тошкент: Фан, 2010.
8. Klaudy K. Languages in Translation: Lectures on the Theory, Teaching and Practice of Translation. – Budapest: Scholastica, 2003.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.